

شناخت نقش سهل‌گیری مذهبی در میزان گرایش دینی دانش‌آموزان دبیرستانی استان کرمانشاه با تأکید بر

نماز

علی مرادی^۱

تاریخ وصول: ۹۶/۱۲/۲۹

تاریخ پذیرش: ۹۷/۰۵/۲۸

چکیده

تأثیر مذهب و مظاهر آن در حفظ و بقای نظام اجتماعی و نقش آن در تقویت همبستگی بین اعضای جامعه باعث شده است تا بسیاری از عالمان اجتماعی و به‌ویژه جامعه‌شناسان آن را به‌عنوان هسته محوری مطالعات خود قرار دهند. هدف این مطالعه شناخت نقش سهل‌گیری مذهبی در میزان گرایش دینی دانش‌آموزان دبیرستانی استان کرمانشاه با تأکید بر نماز می‌باشد. این مطالعه با روشی توصیفی از نوع پیمایش انجام و برای گردآوری داده‌ها از پرسشنامه توأم با مصاحبه استفاده گردید. از روش ارزیابی اعتبار صوری با استفاده از نظر متخصصین و برای پایایی آن از تکنیک آلفای کرونباخ استفاده شد. جامعه آماری کل دانش‌آموزان دبیرستان‌های استان کرمانشاه در سال تحصیلی ۹۰-۹۱ که برابر ۱۸۱۷۹۶ نفر بودند. داده‌ها حاصل استخراج پرسشنامه‌هایی است که توسط ۴۰۰ نفر از دانش‌آموزان مستقر در شهر کرمانشاه تکمیل گردیده و اساس تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش حاضر قرار گرفته است. تجزیه و تحلیل داده‌ها به‌وسیله شاخص‌های آمار توصیفی و آمار استنباطی انجام شده است. نتایج حاصل از رگرسیون چندگانه نشان می‌دهد که سهل‌گیری مذهبی به‌تنهایی ۴۴ درصد از تغییرات مربوط به متغیر گرایش‌های دینی دانش‌آموزان را تبیین می‌کند.

واژگان کلیدی: سهل‌گیری مذهبی، گرایش دینی، دانش‌آموزان.

^۱ - دانشیار گروه جامعه‌شناسی، واحد اسلام آباد غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، اسلام‌آباد غرب، ایران. (نویسنده مسئول).

مقدمه

دین و مذهب از اساسی‌ترین نهادهای یک جامعه است که می‌تواند به اشخاص آن جامعه در پیدا کردن هویت اخلاقی، روحیه انسجام و همبستگی گروهی کمک کند. دین و باورهای دینی عامل تقویت و تحکیم مبانی ارزشی زندگی انسانی و وحدت نوع بشر است و به تعبیر کنت، به آدمیان فرصت می‌دهد تا تمایلات خودخواهانه خود را کنار گذاشته و همدیگر را دوست بدارند. دوتوکویل دین را مهم‌ترین سرچشمه تفکر بشری درباره واقعیت فیزیکی و اجتماعی می‌داند. با تغییرات سریع فرهنگ مادی و ابزار و وسایل، فرهنگ معنوی نیز به تبع آن دچار تغییراتی شده است. این تغییرات در نحوه پوشش، زبان، تفکر و اعتقادات دینی جلوه می‌کند و طیف وسیعی از افراد به‌خصوص جوانان را درگیر این تغییرات کرده است. با توجه به اینکه نوجوانان امروز در جامعه و آموزش و پرورش اسلامی رشد و پرورش یافته‌اند، انتظار آن است که از اعتقادات مذهبی راسخ‌تر و استوارتری برخوردار باشند و نسبت به انجام رفتارهای مذهبی (که نماز از شاخص‌ترین آن‌ها است) تقید و پایبندی بیشتری داشته باشند؛ اما بررسی‌های انجام شده در سال‌های اخیر خلاف انتظار فوق را نشان داده و در ذیل تنها به نمونه‌هایی از این احساس خطر و طرح موضوع به‌عنوان یک مسأله اساسی و قابل پژوهش استناد می‌شود. حقیقت آن است که در کار معرفی نماز کوتاهی‌های زیادی شده است و نتیجه آنکه نماز هنوز جایگاه شایسته خود را حتی در نظام جمهوری اسلامی با به دست نیاورده است. بر اساس مطالعات انجام شده (موسوی و همکاران، ۱۳۹۰؛ رفیع پور، ۱۳۸۱) در کشور در دهه‌های اخیر و به‌خصوص در میان نسل نوجوان، این گرایش‌ها و تمایلات مذهبی کاهش یافته است. از طرفی گرایش روزافزون جوانان به سمت تقلید از فرهنگ‌های غربی و به‌خصوص تقلید از آن قسمت از فرهنگ غربی که حتی جامعه غرب را نیز با مشکلاتی مواجه کرده است، باعث فاصله گرفتن این گروه از دین و ارزش‌های دینی شده است.

بر این اساس پژوهش حاضر سعی دارد به بررسی نقش سهل‌گیری مذهبی و گرایش‌های دینی در بین دانش‌آموزان دبیرستانی استان کرمانشاه بپردازد. با این حال پژوهش و بررسی پیرامون دانش‌آموزان به‌عنوان نوجوانان و جوانان از چند جهت اهمیت دارد: ۱- دانش‌آموزان آینده‌سازان جامعه هستند بنابراین اگر از بنیاد و ریشه، آن‌ها را به‌عنوان افرادی متعهد و مسؤولیت‌پذیر بار آوریم، لازم است در جهت تقویت شناخت و آگاهی دینی، اعتقادات و باورهای دینی و همچنین رفتارها و اعمال دینی آن‌ها اقدامات مهمی صورت گیرد. ۲- هر دانش‌آموز در جامعه نماینده یک خانواده می‌باشد و با توجه به تأثیرگذاری جوانان در سطح دوستان و خانواده، مطالعه رفتار دینی‌شان از اهمیت قابل توجهی برخوردار است. ۳- دانش‌آموزان یکی از ارکان اصلی دستیابی به توسعه در جامعه هستند. رفتار دینی دانش‌آموزان ایران به‌عنوان بازوی مؤثر در تحولات سیاسی و فرهنگی در آینده می‌تواند در تدوین و اجرای این برنامه‌ها مفید و مهم باشد. ۴- تشکیل جامعه اسلامی:

شناخت نقش سهل‌گیری مذهبی در میزان گرایش دینی دانش‌آموزان دبیرستانی . . .

در راستای اهداف و توسعه نظام مقدس جمهوری اسلامی، دانش‌آموزان باید در بعد فرهنگی تقویت شوند تا بتوانند به‌عنوان متفکران آینده جهت تشکیل جامعه اسلامی اقدام نمایند.

هدف کلی این پژوهش تعیین علل کم‌توجهی به باورها و ارزش‌های دینی در بین دانش‌آموزان دبیرستانی استان کرمانشاه می‌باشد. اهداف اختصاصی این پژوهش عبارت‌اند از:

۱- تعیین متغیرهای جمعیتی در میزان گرایش دانش‌آموزان به باورهای دینی

۲- تعیین نقش سهل‌گیری مذهبی در میزان گرایش دانش‌آموزان به باورهای دینی

۳- شناسایی روحیه مذهبی دانش‌آموزان و تدوین برنامه‌های متناسب با روحیات آن‌ها در ادامه به بررسی مبانی تجربی و نظری پژوهش پرداخته می‌شود.

جونابل و باربارا (۲۰۰۳) در مطالعه‌ای نشان دادند که دین‌داری و گرایش‌های دینی یکی از عوامل حمایت‌کننده در برابر ناسازگاری‌های اجتماعی در میان نوجوانان است. یافته‌های آن‌ها نشان می‌دهد که هراندازه دانش‌آموزان به خدا اعتقاد قوی‌تری داشته باشند، از اعمال روانی بهتری برخوردار خواهند بود.

مرادی و سبزه‌ای (۱۳۹۵) در مطالعه‌ای تحت عنوان بررسی علل کم‌توجهی به باورها و ارزش‌های دینی در بین دانش‌آموزان دبیرستانی استان کرمانشاه به این نتیجه رسیدند که محرومیت نسبی، میزان مادی‌گرایی، تأثیر دوستان، جامعه‌پذیری دینی، میزان آگاهی مذهبی بر میزان دین‌داری آن‌ها تأثیر دارد. موسوی (۱۳۹۰) مطالعه‌ای تحت عنوان بررسی میزان پای‌بندی به مناسک و رفتارهای دینی و عوامل مؤثر بر آن مورد مطالعه: دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهرستان زنجان انجام دادند. تحلیل ضرایب همبستگی چندگانه نیز نشان داد که متغیرهای نظارت و کنترل اجتماعی، جامعه‌پذیری دینی، انسجام اجتماعی و تجدید حیات اجتماعی (دینی) به ترتیب بیش‌ترین تأثیر را بر متغیر وابسته دارند. همچنین تحلیل یافته‌ها به تفکیک جنسیت حاکی از آن است که میزان پای‌بندی دانش‌آموزان دختر به مناسک و رفتارهای دینی بیشتر از دانش‌آموزان پسر می‌باشد.

نوروزی و دیوسالار (۱۳۹۰) در پژوهشی تحت عنوان بررسی جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر رفتار دینی دانش‌آموزان، به این نتیجه رسید که تعلق گروهی، رفتارهای دینی والدین و آزمون‌های دینی و مذهبی از جمله عواملی بودند که بر رفتارهای دینی دانش‌آموزان تأثیر دارند. نیک‌خواه (۱۳۸۰) در پژوهشی در مورد گرایش‌های دینی دانش‌آموزان شیراز نشان داد که متغیرهایی چون جنسیت، مشورت والدین با فرزندان و سن رابطه معنادار وجود دارد. نوابخش و همکاران (۱۳۸۸) در مطالعه‌ای تحت عنوان بررسی میزان پایبندی مذهبی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار نشان دادند که بین جنسیت، پایگاه اجتماعی، مذهبی بودن والدین و میزان بها دادن به مراسم عبادی با میزان گرایش‌های دینی رابطه معنادار وجود دارد.

احمدی و شاه‌حسینی (۱۳۹۶) در مطالعه‌ای تحت عنوان بررسی نقش پابندی به دین در پیشگیری از رفتارهای پرخطر در میان جوانان ۱۸-۳۰ ساله شهرستان‌های استهبان و فسا به این نتیجه رسیدند که بین متغیرهای مستقل جنس، تحصیلات، تأهل، سطح تحصیلات، میزان ارتباط با افراد متمایل به رفتارهای پرخطر، گرایش دوستان به رفتارهای پرخطر، میزان گرایش به باورهای دینی و میزان انجام اعمال و فریض دینی با متغیر وابسته که گرایش به رفتارهای پرخطر است، رابطه معنی‌دار وجود دارد.

نظریه‌های روان‌شناختی که در راستای باورها و گرایش‌های دینی، فرد را واحد تحلیل قرار داده و بر نیروهای فردی تأکید دارند. از جمله این دیدگاه‌ها آلپورت^۱ است. آلپورت بحثی با عنوان جهت‌گیری دینی درون‌گرایانه و برون‌گرایانه را مطرح کرد. وی بر این باور است که در جهت‌گیری دینی برون‌گرایانه، مذهب برای اهداف غیرمذهبی استفاده می‌شود (مانند حمایت اجتماعی و احساس امنیت)، بنابراین در جهت‌گیری برون‌دینی، دین به صورت ابزاری برای دستیابی به اهداف و ارزش‌های برتر از دین انگاشته شده است، هم چون مقابله با مشکلات و یا پیشرفت زندگی. دین‌داری بیرونی ابعاد غیرروحانی و سکولار زندگی را برای فرد مقدم از ابعاد معنوی آن می‌نماید و برای ارزیابی ایمان نابالغانه طراحی شده است؛ اما در جهت‌گیری دینی درون‌گرایانه، مذهب به عنوان انگیزه غالبی در زندگی اجتماعی به کار می‌رود. به تعبیر آلپورت جهت‌گیری درون‌گرایانه، کل زندگی را غرق در انگیزش و معنا می‌کند و الهام‌بخش عبادت بوده است. برای اشخاص با جهت‌گیری درونی دینی، نیازهای غیردینی هرچند مهم باشند، اهمیت غایی کم‌تری دارند (Dezutter, 2006: 809).

آلپورت ارزش‌های یگانه‌ساز یا باور وحدت‌بخش را، که در شخصیت‌های سالم بیش از روان‌آزرده نمایان است، «جهت‌داشتن^۲» نامیده است. جهت‌داشتن، همه زوایای زندگی فرد را تحت تأثیر قرار داده و با یکپارچه کردن تمایلات و انگیزه‌های فرد، وی را به سوی هدف راهبری می‌کند و به او دلیلی برای زندگی می‌دهد. آلپورت تأکید می‌کند که ارزش‌های دینی به انضمام هدف‌ها، برای پرورش فلسفه یگانه‌ساز زندگی بسیار مهم است (شولتس، ۱۳۶۸). وی همچنین استدلال می‌کند که نگرش‌های مذهبی تعیین می‌کنند که چگونه کارکردهای مذهبی به عنوان مکانیزمی برای ارزشیابی و در ارتباط با حوادث استرس‌زای زندگی به کار می‌روند. این ارزشیابی می‌تواند بین نگرش‌های مذهبی و سلامتی اتصال برقرار کند. آلپورت بر این باور است که میل و گرایش دینی یک عامل مستقل و خودمختار را در شخصیت انسان بوده و تمام اجزاء دیگر شخصیت را در یک سیستم واحد کلی وحدت می‌بخشد. او در بحث شخصیت انسان متوجه شد که کل زندگی انسان وابسته به ایمان اوست. به این معنا که هر چه فرد دارای دین‌داری درونی باشد، سلامت روانی

1- Allport

2- Oriented to

بیشتر دارد، اما هر چه دین را در جهت رفاه و برآورده کردن نیازهای اجتماعی به کار ببرند و به اصل آن توجه نداشته باشند، از سلامت روانی پایینی برخوردارند (Allport, 1967: 433). رفتارهای مذهبی ارزش مثبتی در پرداختن به نکات معنی‌دار زندگی دارند. رفتارهایی از قبیل توکل به خداوند، زیارت و دعا می‌توانند از طریق ایجاد امیدواری و تشویق به مثبت اندیشی در زندگی، موجب آرامش درونی فرد می‌شوند. باور به این که خدایی وجود دارد که موقعیت‌ها را کنترل می‌کند و ناظر بر عبادت و نیایش عبادت‌کننده‌ها است تا حد زیادی اضطراب مرتبط با موقعیت را کاهش می‌دهد. به طوری که اغلب افراد مؤمن ارتباط خود را با خداوند مانند ارتباط با یک دوست بسیار صمیمی توصیف می‌کنند و معتقدند که می‌توان از طریق اتکا و توسل به خداوند، اثر موقعیت‌های غیرقابل کنترل را به طریقی کنترل نمود. به همین دلیل گفته می‌شود که مذهب می‌تواند به شیوه فعالی در فرآیند مقابله مؤثر باشد. مالتبی و دی بر این باورند که مقابله‌های دینی به‌عنوان مکانیزم‌هایی در ارتباط با حوادث استرس‌زای زندگی می‌توانند کارکرد مثبتی در سلامت روانی ایفا کنند (Maltby & Day, 2003).

نظریه کرچ و کراچفیلد و بالاچی: کرچ و همکاران او، عوامل تکوین و تشکیل باورهای دینی را چهار عامل دانسته‌اند: الف) آنچه که نیازهای شخصی را برآورده می‌کند، ب) اطلاعاتی که شخص در معرض آن قرار می‌گیرد، ج) تعلق گروهی و د) شخصیت فرد (بالاچی، ۱۳۷۷: ۲۱).

کارکردگرایی: بنا به تعبیر کارکردگرایان^۱ وجود آموزه‌های دینی برای برقراری نظم و تقویت امنیت اجتماعی در جامعه ضرورت دارد. به این ترتیب که آموزه‌های دینی عزم افراد را برای رعایت هنجارهای گروهی تقویت می‌کنند و این هنجارها را بالاتر از منافع فردی قرار می‌دهند. در این زمینه براون^۲ معتقد است که زندگی اجتماعی سامانمند در میان انسان‌ها به وجود برخی احساسات در اذهان اعضای جامعه بستگی دارد. این احساسات رفتار فرد را در ارتباط با دیگران نظارت می‌کند و این همان مناسک مذهبی^۳ و رفتارهای دینی است که ضمن تنظیم و حفظ احساسات، می‌توانند ساختمان جامعه را نیز تشکیل دهند (همیلتون، ۱۳۷۷: ۱۵۷). یینگر^۴ بر این باور است که در شرایطی که سایر قدرت‌ها برای آرامش انسان ناکام می‌مانند، قدرت مذهبی در جامعه است که به حفظ آرامش و نظم و امنیت جامعه کمک می‌کند (همان: ۲۰۵). وی دین را نوع خاصی از تلاش و کوشش برای انجام کارکرد مختلف می‌داند و معتقد است که دین مجموعه‌ای از اعتقادات است که با کمک آن‌ها یک گروه با مسائل و مشکلات عظیم زندگی مواجه می‌شود

1- Functionalism
2- Brown
3- Religious Rituals
4- Yinger

که دین پاسخگوی آن‌ها است. به تعبیر یینگر دین به‌عنوان پاسخگوی نیازهای ضروری انسانی می‌تواند امنیت روانی افراد را تضمین کند (Yinger, 1962: 97).

نظریه نظم اجتماعی^۱: این نظریه در بررسی مسائل اجتماعی به مسائل خرد و فردی توجه دارد؛ و ماهیت این مسائل را بی‌هنجاری، پریشانی و سرگشتگی فرد در برابر قوانین و هنجارهای اجتماعی می‌داند. به این معنا که هنجارهای اجتماعی جنبه‌ی آمرانه و مطلوب خود را برای فرد از دست می‌دهد و فرد نمی‌تواند جهت رفتار خود را معین کند. دورکیم^۲ بر ناهنجاری^۳ تأکید دارد که در آن نظم‌های اجتماعی از هم گسیخته می‌شوند و نفوذ نظارت‌کننده جامعه بر گرایش‌های فردی کارایی خود را از دست می‌دهد. در حقیقت آنومی به وضعیتی در جامعه اشاره دارد که با فقدان و هماهنگی در روابط همراه است. از دیدگاه او برخی شرایط موجد آنومی تغییرات جمعیتی، تراکم جمعیت^۴، بی‌سازمانی اجتماعی حاصل از شهرنشینی و عدم همپایی و تغییر در فرهنگ غیرمادی با تغییرات سریع فرهنگ مادی می‌باشد (ترنر و ال بیگی، ۱۳۷۰: ۴۳۸). در نظام دورکیمی مناسب اساساً برای حفظ نظم و امنیت اجتماعی در جامعه عمل می‌کند. او اهمیت آموزه‌های دینی را به همان اندازه برای وجود نظم مهم و ضروری می‌داند که خوراک برای نگهداشت زندگی جسمانی ما ضرورت دارد (Durkhiem, 1938: 382). وی بر این باور است که دین یک نظام فکری است که افراد جامعه به‌وسیله آن خودشان را بازمی‌نمایند و روابط مبهم و صمیمانه‌شان را با جامعه بیان می‌کنند. لذا اگر در جامعه همبستگی و احساس ما حفظ شود و نسبت به مشکلات و مسائل در جامعه تعهد ایجاد شود، دوام و بقای جامعه تضمین می‌شود.

نظریه نظارت اجتماعی: نظریات نظارت اجتماعی از دیدگاه نظم دورکیم تأثیر پذیرفته‌اند. این‌ها بر این باورند که عوامل خاص اجتماعی برای حفظ امنیت در جامعه اهمیت دارند. در این راستا فرایند اجتماعی کردن^۵ بیش از مجازات در برقراری امنیت در جامعه مورد تأکید است و برای توضیح و تبیین در عرصه پیشنهادها عملی سودمندی بیشتری دارند. در این نظریه‌ها خانواده، مدرسه و دوستان می‌توانند در فرایند جامعه‌پذیری ارزش‌ها برای فرد نقش مؤثری داشته باشند (سخاوت، ۱۳۸۱: ۶۰). دورکیم با تأکید بر نقش دین در انسجام‌بخشی در جامعه معتقد بود که در گذشته دین یک تجربه اجتماعی و در واقع شیرازه جامعه بود. به همین خاطر دورکیم درصدد یافتن جایگزین‌های مناسبی برای آن برآمد تا بتواند در خلأ وجودی

1- Social Order Theory
2- Durkhiem
3- Anomy
4- Population Density
5- Socialization

دین در جامعه صنعتی، همان نقش و کارکردها را به عهده بگیرد (شجاعی زند، ۱۳۸۸: ۲۱). دین سنتی در آستانه محو و نابودی است اما از جهتی و در هیئت دیگری احتمالاً استمرار خواهد یافت. حتی جوامع مدرن نیز برای حفظ انسجام و اتحاد خود نیازمند مناسکی هستند که ارزش‌های آن‌ها را از نو تحکیم و تثبیت کند. هر چند دورکیم در این باره به صراحت سخن نگفته، اما به نظر می‌رسد بزرگداشت و تجلیل ارزش‌های سیاسی انسان‌گرایانه‌ای مثل آزادی، برابری و همیاری اجتماعی را در ذهن داشته است (گیدنز، ۱۳۸۸: ۷). در مضمون آسیب‌شناسی دینی مارکسیستی توجه به نقش اجتماعی نیرومند دین و اعتقاد نهفته است. مارکس دین را برخاسته از ترس و اضطراب و امری ارتجاعی و توهمی یافت ولی به‌خاطر اعتقاد به نقش نافذ مذهب در جامعه ناگزیر شد برای انقلاب و تغییر نظم موجود اجتماعی بدلی برایش بیابد: «ایدئولوژی طبقاتی» (گیدنز، ۱۳۸۸: ۷۷۹).

ماکس وبر اولین صاحب‌نظری است که به جامعه‌شناسی دین به صورت علم منظم نگاه کرد. وبر به مطالعه بی‌سابقه، مفصل و جامع ادیان سراسر جهان دست یازید. وی رابطه میان دین و تغییر اجتماعی را در کانون توجه خود ساخته است یعنی چیزی که دورکیم توجهی به آن نداشت. تفاوت آثار وبر با مارکس نیز در این است که از نظر وبر دین ضرورتاً نیروی محافظه‌کارانه‌ای نیست، بلکه جنبش‌های ملهم از دین غالباً موجب دگرگونی‌های شگرفی شده‌اند (گیدنز، ۱۳۸۸: ۷۸۰). دین یک پدیده صرفاً معلول نیست، برعکس، دین نقشی اساسی در پیدایش سرمایه‌داری در غرب و در عدم رشد آن در دیگر نقاط جهان داشته است (ریتزر، ۱۳۸۹: ۳۵). از همین رو پروتستانسیسم سرچشمه نگرش سرمایه‌داری است که در غرب مدرن رواج دارد. وبر مطالعه خویش را درباره ادیان شرقی، پروژه‌ای جهانی می‌دانست. بحث او درباره تأثیر پروتستانسیسم بر توسعه غرب، بخشی از تلاش فراگیری است که برای درک تأثیر دین بر زندگی اجتماعی و اقتصادی در فرهنگ‌های گوناگون انجام می‌گیرد. وبر با تحلیل ادیان شرقی به این نتیجه رسید که این ادیان موانع عبور ناپذیری در مسیر توسعه سرمایه‌داری صنعتی قرار می‌دهند نه به این دلیل که تمدن‌های غیرغربی ارتجاعی و عقب‌مانده هستند، بلکه به علت اینکه فقط ارزش‌هایی را پذیرفته‌اند که با آنچه در غرب رواج یافته است، تفاوت دارد (گیدنز، ۱۳۸۸: ۷۸۰).

دیدگاه اسلامی: حقیقت نماز هم چون سایر امور در باطن و روح او نهفته شده که این قالب و صورت را پذیرا شده است هرگاه آن حقیقت بخواید در عالم خارج تحقق یابد قطعاً باید در همین‌طور و قالب خاص باشد و در غیر این صورت نماز نبوده بلکه پدیده دیگری است. هرگاه این قالب خاص و صورت ظاهری نماز با روح و باطن آن آمیخته و قرین گردد نماز حقیقت خود را یافته و تأثیر خود را می‌گذارد. در چنین صورتی است که این امر الهی، ستون دین، معراج مؤمنین، روشنگر چهره مسلمین، مقرب متقین، مکمل اخلاص

مخلصین، مبعّد خصائص ملحدین، مسوّد چهره شیاطین، وممیز مؤمنین از کافرین، قرار می‌گیرد. پس نمازی که فقط ظاهر داشته باشد و فاقد روح باشد مُعطی شی نخواهد بود؛ بنابراین قیام به‌ظاهر آن، تحرکی در نمازگزار ایجاد نخواهد کرد و از سوی ذات باری به این نماز اقبال و توجهی نیست چنانچه از رسول گرامی اسلام (صلی‌الله علیه وآله وسلم) روایت شده که فرمودند: «خداوند متعال نظر نمی‌افکند به نمازی که آدمی دل خود را با بدن خود به نماز حاضر نکند». پس حقیقت نماز اعم از صورت ظاهری و معنای باطنی است و تمسک به هر یک از این دو بدون دیگری نماز نیست در نتیجه هم کسانی که به‌ظاهر آن تشبث جسته و از روح آن بی‌خبرند از حقیقت نماز غافل‌اند و هم آنان که نماز نمی‌خوانند و ادعا دارند که ما به معنا و حقیقت آن رسیده‌ایم معرفتی از نماز ندارند چون نماز در هر دو صورت فاقد حقیقت است.

کانون خانواده اولین و بهترین مدرسه‌ای است که نسل‌های جوامع بشری از آنجا رشد می‌یابند بنابراین اگر والدین یا مربیان خانواده افراد مدیر و با مسؤولیتی باشند و در آموزش امور دینی مشارکت مناسبی بین والدین و مربیان مدرسه برقرار باشد قطعاً کانون خانواده محیط سالمی برای تعالی و رشد فرایض دینی و تقویت فرهنگ نماز در بین افراد آن خانواده خواهد بود و بالعکس اگر مربی خانواده انسان غیرمسئول و بی‌قیدوشرطی باشد قطعاً افرادی که از آن خانه وارد اجتماع می‌شوند انسان‌های مفیدی برای اجتماع نخواهند بود و به همین خاطر دین مسؤولیت سنگین و خطیری را بر عهده خانواده و والدین گذاشته و ادب و تربیت دینی فرزند را به‌عنوان بهترین عمل صالح وارثی ماندگار یاد کرده است. در نصوص و روایات که از ائمه معصومین (علیهم‌السلام) و رسول گرامی اسلام (صلی‌الله علیه وآله وسلم) به ما رسیده بخش عمده‌ای از آن را احادیث اخلاقی و تربیتی تشکیل می‌دهد که در اینجا به مناسبت موضوع به چند حدیث اشاره می‌شود. اگرچه محیط پیرامون آدمی جامعه، فرهنگ، حکومت و به‌خصوص مدرسه تأثیر بسزایی در یادگیری فرایض دینی و فریضه‌ی نماز در کودک دارد اما خانواده از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و فرزندان از سال‌های نخستین زندگی خود از طریق الگوپذیری از والدین به یادگیری می‌پردازند. اگر والدین به انجام احکام اسلامی پایبند باشند و با مدرسه در تقویت ارزش‌های دینی تعامل و مشارکت داشته باشند قطعاً فرهنگ نماز و ارزش‌های دینی در نو آموزان نهادینه می‌شود.

رابرتسون^۱ در نقش کارکردهای دین برای امنیت جامعه بر این باور است که دین کارکرد تنظیم‌کنندگی دارد به این معنا که دین و آموزه‌های دینی در طول تاریخ جوامع بشری وظیفه تنظیم‌کنندگی و نظم‌دهی را بر عهده داشته و گناه‌کنشی است که این هماهنگی و امنیت را به هم می‌زند. لذا دین کارکردی گروهی و جمعی برای تنظیم روابط اجتماعی و امنیت در یک جامعه دارد (همیلتون، ۱۳۷۷: ۱۲۰).

1- Robertson

لوهمن^۱ در چارچوب دیدگاه کارکردگرایی معتقد است که یک جامعه از نظام‌های متنوعی تشکیل شده است که هرکدام نقش مستقل خود را دارند مثل خانواده، علم، سیاست و دین؛ و هیچ‌کدام به‌تنهایی نمی‌توانند ضامن امنیت در جامعه باشند. دین و آموزه‌های دینی از دید لوهمن عملکردهای خاصی برای نظم در جامعه دارد و دارای نقش و معنایی مهم است و آن عملکرد این است که به انسان اجازه می‌دهد تا دنیای اجتماعی خود را به‌عنوان یک مجموعه واحد در نظر بگیرد (پل ویلم^۲، ۱۳۷۷: ۵۰). ادی^۳ معتقد است که وجود انسان با سه چیز تعیین می‌شود:

۱- احتمال؛ این واقعیت است که وجود بشر سرشار از عدم امنیت، بی‌اطمینانی، خطر و آسیب‌پذیری است. زندگی، امنیت و بهروزی انسان شکننده‌اند.

۲- ناتوانی؛ این واقعیت است که ما برای رفع بی‌اطمینانی و عدم امنیت در زندگی کار چندانی نمی‌توانیم انجام دهیم.

۳- کمیابی؛ واقعیت این است که چون نیازهای بشری تقریباً نامحدودند، هدف‌ها و ارزش‌ها در جامعه توزیع نابرابرانه ای دارند. این ویژگی‌های زندگی بشری ناکامی، محرومیت و عدم امنیت به بار می‌آورند و سازگاری با موارد تنها از طریق دین و آموزه‌های دینی امکان‌پذیر است. آموزه‌های دینی به سازگاری با آن چیزی که ادی نقاط شکننده زندگی روزانه می‌نامد، کمک می‌کند. آموزه‌های دینی از طریق معنا بخشیدن به تجربه‌های ناراحت‌کننده پاسخ‌هایی را فراهم می‌آورد (همیلتون، ۱۳۷۷: ۲۱۰). بنابراین دین از نظر ادی دارای کارکردهای زیر است:

۱- تسلی‌بخش و حمایت‌کننده انسان است. ۲- از طریق آیین‌ها، امنیت عاطفی به بار می‌آورد. ۳- نظم اجتماعی را مشروعیت می‌بخشد. ۴- به حس هویت فردی کمک می‌کند. ۵- در بحران‌های زندگی و مقاطع گذار از یک وضعیت به وضعیت دیگر به انسان‌ها کمک می‌کند. ۶- به هنجارها تقدس می‌بخشد (همان: ۲۱۲).

چارچوب نظری این پژوهش بر اساس دیدگاه نظری یادگیری اجتماعی و به صورت خاص نظریه باندورا است. در نظریه یادگیری اجتماعی، یادگیری به فرایند ایجاد تغییر در رفتار آشکار فرد گفته می‌شود که شامل ادراک امور، سازمان دادن اطلاعات، تجزیه و تحلیل اطلاعات، کسب دانش، درک معنی و ایجاد انتظارات می‌شود که مستقیماً قابل مشاهده نیستند. باندورا^۴ هم عوامل محیطی بیرون از انسان و هم عوامل شناختی

1- Luhman

2- Paul Willaime

3- O' Dea

4- Albert Bandura

درون او را در کنترل رفتار مؤثر می‌داند. وی می‌گوید: «از دیدگاه یادگیری اجتماعی، مردم نه به‌وسیله نیروهای درونی رانده می‌شوند و نه محرک‌های محیطی آنان را به عمل سوق می‌دهند، بلکه کارکردهای روان‌شناختی برحسب یک تعامل دوجانبه بین شخص و عوامل تعیین‌کننده محیطی تعیین می‌شوند». وی بیان می‌دارد که شخص، محیط و رفتار شخص بر هم تأثیر و اثر متقابل دارند و هیچ‌کدام از این سه جزء را نمی‌توان جدا از اجزای دیگر به‌عنوان تعیین‌کننده رفتار انسان به‌حساب آورد. وی این تعامل سه‌جانبه را جبر متقابل یا تعیین‌گری متقابل نامیده است. طبق نظریه تعیین‌گری متقابل باندورا، محیط به‌خودی‌خود بر رفتار اثر نمی‌گذارد و تأثیر محیط بر افراد یکسان نیست، بلکه نحوه عمل فرد بر یک محیط تعیین می‌کند که چه جنبه‌هایی از محیط بر فرد تأثیر خواهد گذاشت. به گفته دقیق‌تر، رفتار او می‌تواند حتی محیط را بسازد (Bandura, 1977: 22).

به اعتقاد باندورا انسان موجودی اجتماعی است و رفتار او باید در پرتو روابط اجتماعی بررسی شود. انسان دارای ظرفیت‌های شناختی وسیعی است و می‌تواند درباره ارتباط میان رفتار و پیامدهای آن بیندیشد و آن‌ها را پیش‌بینی و ارزیابی کند. در دیدگاه وی انسان صرفاً دریافت‌کننده رویدادهای محیط نیست، بلکه به‌گونه‌ای فعال تجارب گذشته و زمان حال را تعبیر و تفسیر می‌کند و بر اساس آن دست به‌پیش‌بینی می‌زند. از آنجاکه انسان از توانایی‌های شناختی برخوردار است می‌تواند میان الگوهای موجود، تنها به بعضی از آن‌ها توجه کند. یعنی انسان تا حدودی دارای حق انتخاب است و می‌تواند به انتخابی دست بزند که برای او و اطرافیانش رضایتمندی ایجاد کند. نظر باندورا این است که یادگیری می‌تواند از طریق مشاهده یا سرمشق رخ دهد و نه صرفاً به‌وسیله تقویت مستقیم. باندورا اهمیت تقویت مستقیم را به‌عنوان راهی برای تأثیر گذاشتن بر رفتار انکار نمی‌کند، اما با این موضوع که رفتار تنها از طریق تقویت مستقیم آموخته شود یا تغییر کند، به چالش برخاسته است. وی بر پایه پژوهش گسترده متقاعد شد که تعداد زیادی از رفتار خوب و بد، بهنجار و نابهنجار به‌وسیله تقلید کردن از رفتار دیگران آموخته می‌شود. از کودکی به بعد، در پاسخ به الگویی که جامعه در اختیار ما می‌گذارد، خزانه رفتاری خود را ایجاد می‌کنیم. با والدینمان به‌عنوان الگو شروع می‌کنیم، زبان می‌آموزیم و در راستای سنت‌ها و رفتارهای قابل‌قبول فرهنگ مان اجتماعی می‌شویم. اشخاصی که از هنجارهای فرهنگی منحرف می‌شوند، رفتارشان را به همان شیوه افراد دیگر یاد گرفته‌اند. تفاوت بین آن‌ها در این است که اشخاص منحرف از الگوهای متفاوتی پیروی کرده‌اند که باقی جامعه آن‌ها را ناخوشایند می‌دانند (Bandura, 1977: 26).

بر مبنای چارچوب نظری تحقیق، به تعریف نظری و عملیاتی متغیرهای اصلی پژوهش پرداخته می‌شود:

شناخت نقش سهل‌گیری مذهبی در میزان گرایش دینی دانش‌آموزان دبیرستانی . . .

۱- **نگرش‌های دینی:** عبارت است از اعتقاد به قوای لاهوتی و ماوراء طبیعه و رعایت یک سلسله قواعد اخلاقی در زمینه ارتباط با خود، سایر بندگان و خدا و انجام مناسک عبادی در جهت تقریب خالق و جلب رضایت او به‌منظور تعالی روح می‌باشد (کتابی و دیگران، ۱۳۸۳: ۱۷۲). بر اساس مدل گلاک و استارک (۱۹۹۷) ابعاد نگرش‌های مذهبی به شرح ذیل است: الف) بعد اعتقادی یا باور دینی: ایده‌ها و نگرش‌هایی که انتظار می‌رود پیروان یک آیین به آن اعتقاد دارند، مانند اعتقاد به خدا، دوزخ و بهشت و جهنم. ب) بعد مناسکی یا اعمال دینی: همان اعمالی است که پیروان یک دین آن را به‌جا می‌آورند، مانند نماز، روزه، حج رفتن در مذهب اسلام. ج) بعد عاطفی یا تجربی: که ناظر بر عواطف تصورات و احساسات پیروان یک دین با وجودی ربوبی مثل خدا واقعیتی عالی و اقتداری متعالی است. د) بعد پیامدی یا آثار دینی: که ناظر بر اثرات، باورها، اعمال، تجارب و دانش دینی بر زندگی روزانه است و به عبارت دیگر تأثیر و انعکاس در رفتارهای روزمره است (همان: ۱۷۳).

۲- **میزان سهل‌گیری مذهبی والدین:** به میزان درجه توجه و دقت والدین در به‌جای آوردن واجبات و ضروریات مذهبی گفته می‌شود. در این پژوهش متغیر فوق با استفاده از ۱۴ سؤال در قالب طیف پنج‌درجه‌ای لیکرت سنجش گردید.

با توجه به مباحثی که ذکر گردید پژوهش حاضر به دنبال بررسی فرضیه‌های زیر می‌باشد:

- ۱- بین سهل‌گیری مذهبی و میزان گرایش‌های دینی رابطه معنادار وجود دارد.
- ۲- بین میزان استفاده از رسانه‌های جمعی و میزان گرایش‌های دینی رابطه معنادار وجود دارد.
- ۳- جنسیت بر گرایش‌های دینی دانش‌آموزان تأثیر معناداری دارد.
- ۴- محل تولد بر گرایش‌های دینی دانش‌آموزان تأثیر معناداری دارد.
- ۵- محل سکونت بر گرایش‌های دینی دانش‌آموزان تأثیر معناداری دارد.
- ۶- وضعیت شغلی بر گرایش‌های دینی دانش‌آموزان تأثیر معناداری دارد.
- ۷- تحصیلات پدر بر گرایش‌های دینی دانش‌آموزان تأثیر معناداری دارد.
- ۸- تحصیلات مادر بر گرایش‌های دینی دانش‌آموزان تأثیر معناداری دارد.

روش

با استفاده از روش کتابخانه‌ای ادبیات پژوهش نوشته است و پس از آن عمده کار پژوهش با استفاده از روش توصیفی از نوع پیمایشی انجام گرفت. ابزار گردآوری داده‌ها در این مطالعه، پرسشنامه توأم با مصاحبه است. در پژوهش حاضر از روش ارزیابی اعتبار صوری با استفاده از نظر متخصصین و برای پایایی آن از

تکنیک آلفای کرونباخ استفاده می‌شود. جامعه آماری در این پژوهش شامل کل دانش‌آموزان دبیرستان‌های استان کرمانشاه است. تعداد کل آن‌ها در سال تحصیلی ۹۰-۹۱ برابر ۱۸۱۷۹۶ نفر می‌باشد. داده‌های تحقیق حاصل استخراج پرسشنامه‌هایی است که توسط ۴۰۰ نفر از دانش‌آموزان مستقر در شهر کرمانشاه تکمیل گردیده و اساس تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش حاضر قرار گرفته است. پس از پایان یافتن گردآوری داده‌ها، پرسشنامه‌ها، استخراج و آنگاه به کامپیوتر انتقال یافت و سپس با استفاده از بسته نرم‌افزار آماری برای علوم اجتماعی^۱ مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند. تجزیه و تحلیل داده‌ها به وسیله شاخص‌های آمار توصیفی و آمار استنباطی انجام شده است.

یافته‌ها

نتایج حاصل از این مطالعه نشان می‌دهد که میانگین سن پاسخگویان ۱۶/۶۰ می‌باشد و کمترین فراوانی نیز به گروه سنی ۱۵ سال و بیشترین فراوانی نیز به گروه سنی ۱۹ سال تعلق دارد. همچنین از نتایج برمی‌آید که ۲۰۰ نفر از پاسخگویان دختر و ۲۰۰ نفر از آن‌ها پسر می‌باشد. به تعبیر دیگر ۵۰ درصد آن‌ها دختر و ۵۰ درصد آن‌ها پسر است. میانگین میزان سواد پدر پاسخگویان برابر با ۲/۶۸ می‌باشد. میانگین میزان سواد مادر پاسخگویان برابر با ۲/۳۳ می‌باشد. از کل پاسخگویان ۸۹/۸ درصد محل تولد آن‌ها شهر، ۹/۵ درصد آن‌ها در روستا، ۰/۸ درصد آن‌ها محل سکونتشان در میان عشایر می‌باشد. نتایج همچنین نشان می‌دهد که ۱۸۷ نفر یا به عبارتی ۴۶/۸ درصد آن‌ها دارای شغل دولتی و ۲۱۳ نفر یا به عبارتی ۵۳/۲ درصد آن‌ها دارای شغل آزاد هستند. بیشترین درصد فراوانی را افرادی که دارای منزل شخصی بودند با ۵۸/۴ درصد و کم‌ترین درصد فراوانی را سایر با ۱/۲ به خود اختصاص داده‌اند.

جدول شماره ۱ نشان‌دهنده وضعیت میانگین نمره پاسخگویان برای متغیرهای در سطح سنجش فاصله‌ای و نسبی پژوهش می‌باشد. شاخص اول داده‌های جدول نشان می‌دهد که میانگین واقعی نمره گرایش‌های دینی برای افراد مورد مطالعه برابر ۴۴/۷۵ است. این نمره در مقایسه با میانگین مورد انتظار (۳۹) در حد بالایی است و بیانگر میزان گرایش‌های دینی بالا در میان دانش‌آموزان است. شاخص دیگر در این مجموعه سهل‌گیری مذهبی است، که میانگین واقعی نمره آن برای افراد مورد مطالعه برابر ۳۷/۳۸ است که این نمره در مقایسه با میانگین مورد انتظار (۴۲) در حد بالایی قرار دارد. این آمار بیانگر این واقعیت است که خانواده‌ها و به‌طور خاص والدین نسبت به تربیت دینی فرزندان تا حدی ضعیف عمل می‌کنند و این رفتار نیز در بستر خانواده‌های امروزی قابل پیش‌بینی می‌باشد. همچنین در پژوهش حاضر

1- Statistical Package for Social Science (SPSS)

شناخت نقش سهل گیری مذهبی در میزان گرایش دینی دانش آموزان دبیرستانی ...

برای به دست آوردن پایایی ابزار سنجش از آلفای کرونباخ استفاده به عمل آمده است. برای پایایی ابزار سنجش (پرسشنامه)، ضریب آلفای کرونباخ محاسبه گردیده است، برای اندازه گیری متغیرهای اصلی تحقیق یعنی گرایش های دینی و سهل گیری مذهبی از طیف لیکرت استفاده شده است. آلفای کرونباخ هر یک از متغیرهای فوق در جدول زیر آمده است. نتایج حاصل از ضریب آلفا نشان می دهد که بیش تر متغیرها دارای میزان آلفای بالایی بودند.

جدول (۱): توزیع نسبی شاخص های اجتماعی - سیاسی پاسخگویان

متغیر	تعداد نمونه	کمترین مقدار	بیشترین مقدار	میانگین		انحراف معیار	تعداد گویه	آلفای کرونباخ
				واقعی	مورد انتظار			
گرایش های دینی	۴۰۰	۱۳	۸۴	۴۴/۷۵	۳۹	۰/۴۴	۱۳	۰/۸۳
سهل گیری مذهبی	۴۰۰	۱۷	۹۹	۳۷/۳۸	۴۲	۰/۵۱	۱۴	۰/۸۴

جدول شماره ۲ آزمون ضریب همبستگی بین متغیرهای فاصله ای و گرایش های دینی را نشان می دهد. نتایج حاصل از جدول نشان می دهد که بین میزان سهل گیری مذهبی و گرایش های دینی رابطه معنی داری وجود دارد. ضریب همبستگی به دست آمده برای این متغیر برابر ۰/۶۴۵ با سطح معنی داری $P=۰/۰۰۰$ ، بیانگر رابطه مستقیم و مثبتی بین دو متغیر مذکور می باشد، به این معنا که با افزایش میزان سهل گیری مذهبی بین افراد، احتمال گرایش های دینی آن ها افزایش می یابد. بنابراین این فرضیه نیز تأیید می شود.

نتایج حاصل از جدول نشان می دهد که بین میزان استفاده از رسانه های جمعی و گرایش های دینی رابطه معنی داری وجود ندارد. ضریب همبستگی به دست آمده برای این متغیر برابر ۰/۰۹۱ با سطح معنی داری $P=۰/۰۶۸$ ، بیانگر رابطه معکوس بین دو متغیر مذکور می باشد، به این معنا که با افزایش در میزان استفاده از رسانه های جمعی، احتمال گرایش های دینی افراد کاهش می یابد؛ بنابراین فرضیه مذکور رد می شود و قابل تعمیم به جامعه آماری نیست.

جدول (۲): آزمون ضریب همبستگی بین میزان استفاده از رسانه های جمعی و گرایش های دینی

ضریب همبستگی	فراوانی	میانگین	انحراف معیار	r	Sig...
گرایش های دینی	استفاده از رسانه های جمعی	۴۰۰	۲۳/۵۰	۴/۴۸	۰/۰۶۸
سهل گیری مذهبی		۴۰۰	۳۷/۳۸	۱۰/۳۴	۰/۰۰۰

جدول شماره ۳ آزمون تفاوت نمره میانگین گرایش‌های دینی برحسب جنسیت افراد نمونه را نشان می‌دهد. با توجه به آمارهای موجود در این جدول، میانگین نمره مردان و زنان در این فرضیه باهم تفاوت دارند به طوری که میانگین این نمره برای زنان و مردان به ترتیب ۴۶/۱۸ و ۴۳/۳۳ می‌باشد و این تفاوت مشاهده شده بین گروه‌ها بر اساس آزمون T و سطح معنی‌داری $Sig=0/001$ در سطح حداقل ۹۵ درصد معنی‌دار است. به عبارتی می‌توان گفت که جنسیت با گرایش‌های دینی رابطه معناداری دارد و فرضیه مذکور تأیید می‌گردد.

جدول (۳): آزمون تفاوت میانگین نمره گرایش‌های دینی برحسب جنسیت افراد

جنسیت	فراوانی	میانگین	انحراف معیار	T	Sig...
مرد	۲۰۰	۴۳/۳۳	۹/۷۵	-۳/۲۱	۰/۰۰۱
زن	۲۰۰	۴۶/۱۸	۷/۸۳		

جدول شماره ۴ آزمون تفاوت میانگین نمره گرایش‌های دینی برحسب میزان تحصیلات پدر پاسخگویان را نشان می‌دهد، مقدار F برابر با ۸/۴۳۸ می‌باشد. همچنین سطح معنی‌داری برابر با $Sig=0/000$ می‌باشد. بنابراین داده‌های جدول نشان‌دهنده تفاوت میانگین نمره گرایش‌های دینی پاسخگویان برحسب میزان تحصیلات پدر آنها می‌باشد که در ادامه با انجام آزمون تعقیبی محل این تفاوت‌ها مشخص می‌شود. لذا فرضیه مذکور تأیید می‌شود و قابل تعمیم به کل جامعه آماری می‌باشد.

جدول (۴): تحلیل واریانس: آزمون تفاوت میانگین نمره گرایش‌های دینی برحسب سواد پدر

گرایش‌های دینی	مجموع مجدورات	درجه آزادی	میانگین مجدورات	F	Sig...
بین گروهی	۱۹۳۱/۹۰۵	۳	۶۴۳/۹۶۸	۸/۴۳۸	۰/۰۰۰
درون گروهی	۳۰۰۶۱/۵۰۹	۳۹۶	۱۷/۷۵۴		
مجموع	۳۱۹۹۳/۴۱۳	۳۹۹	-		

جدول شماره ۵ تفاوت میانگین نمرات گرایش‌های دینی را با توجه به سطح سواد پدر پاسخگویان (دیپلم، فوق‌دیپلم، لیسانس و فوق‌لیسانس) نشان می‌دهد. با توجه به داده‌های جدول میزان تحصیلات پدر، در میزان گرایش‌های دینی فرزندان تأثیر دارد. به این معنا که با افزایش میزان تحصیلات پدر، میزان گرایش‌های دینی فرزندان آنها نیز افزایش پیدا می‌کند. همچنین بر اساس داده‌های جدول هر چه اختلاف میزان تحصیلات پدر بیشتر بشود میزان تفاوت میانگین نمرات گرایش‌های دینی نیز بیشتر

شناخت نقش سهل‌گیری مذهبی در میزان گرایش دینی دانش‌آموزان دبیرستانی . . .

می‌شود. در توضیح این جدول می‌توان گفت بین مقاطع تحصیلی نزدیک به هم تفاوت وجود دارد اما این تفاوت معنادار نبوده است. به‌عنوان نمونه طبق داده‌های جدول زیر میزان گرایش‌های دینی پاسخگویانی که تحصیلات پدرشان فوق‌دیپلم و لیسانس و همچنین لیسانس و فوق‌لیسانس بوده تفاوت وجود داشته اما این تفاوت معنادار نبوده است؛ بنابراین به‌طور کلی می‌توان گفت که میزان تحصیلات پدر پاسخگویان در میزان گرایش‌های دینی آن‌ها تأثیر داشته است.

جدول (۵): آزمون تعقیبی شفه برای بیان تفاوت بین گروه‌ها

مقاطع تحصیلی	تفاوت میانگین‌ها	انحراف معیار	سطح معناداری	
دیپلم	فوق‌دیپلم	-۹/۱۴	۲/۹۶	۰/۰۲۴
دیپلم	لیسانس	-۱۰/۶۷	۳/۰۸	۰/۰۰۸
دیپلم	فوق‌لیسانس	-۱۴/۸۱	۰/۰۱	۰/۰۰۱
فوق‌دیپلم	لیسانس	-۱/۵۲	۱/۲۰	۰/۶۶۰
فوق‌دیپلم	فوق‌لیسانس	-۳/۶۶	۱/۰۲	۰/۰۰۶
لیسانس	فوق‌لیسانس	-۲/۱۳	۱/۳۴	۰/۴۶۷

جدول شماره ۶ آزمون تفاوت میانگین نمره گرایش‌های دینی برحسب میزان تحصیلات مادر پاسخگویان را نشان می‌دهد، مقدار F برابر با ۶/۱۱۷ می‌باشد. همچنین سطح معنی‌داری برابر با $\text{sig}=۰/۰۰۰$ می‌باشد. بنابراین داده‌های جدول نشان‌دهنده تفاوت میانگین نمره گرایش‌های دینی پاسخگویان برحسب میزان تحصیلات مادر آن‌ها می‌باشد که در ادامه با انجام آزمون تعقیبی محل این تفاوت‌ها مشخص می‌شود. لذا فرضیه مذکور تأیید می‌شود و قابل‌تعمیم به کل جامعه آماری می‌باشد.

جدول (۶): تحلیل واریانس: آزمون تفاوت میانگین نمره گرایش‌های دینی برحسب سواد مادر

گرایش‌های دینی	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	Sig...
بین گروهی	۱۴۱۷/۰۴۵	۳	۴۷۲/۳۴۸	۶/۱۱۷	۰/۰۰۰
درون گروهی	۳۰۵۷۶/۳۶۸	۳۹۶	۷۷/۲۱۳		
مجموع	۳۱۹۹۳/۴۱۳	۳۹۹	-		

جدول شماره ۷ تفاوت میانگین نمرات گرایش‌های دینی را با توجه به سطح سواد مادر پاسخگویان (دیپلم، فوق‌دیپلم، لیسانس و فوق‌لیسانس) نشان می‌دهد. با توجه به داده‌های جدول میزان تحصیلات مادر، در میزان گرایش‌های دینی فرزندان تأثیر دارد. به این معنا که با افزایش میزان تحصیلات مادر، میزان گرایش‌های دینی فرزندان آن‌ها نیز افزایش پیدا می‌کند. همچنین بر اساس داده‌های جدول هر چه اختلاف

میزان تحصیلات مادر بیشتر بشود میزان تفاوت میانگین نمرات گرایش‌های دینی نیز بیشتر می‌شود؛ بنابراین بر اساس جدول زیر پاسخگویی که تحصیلات مادرشان فوق‌لیسانس بوده، میزان گرایش‌های دینی آن‌ها نسبت به مقاطع تحصیلی پایین‌تر بیشتر بوده است.

جدول ۷ آزمون تعقیبی شفه برای بیان تفاوت بین گروه‌ها

مقاطع تحصیلی	تفاوت میانگین‌ها	انحراف معیار	سطح معناداری
دیپلم	۴/۹۶-	۲/۱۸	۰/۱۶۳
دیپلم	۸/۱۶-	۲/۴۱	۰/۰۹۷
دیپلم	۸/۹۷-	۰/۰۱	۰/۰۰۴
فوق‌دیپلم	۳/۱۹-	۲/۴۸	۰/۶۴۸
فوق‌دیپلم	۴/۰۰-	۱/۲۳	۰/۰۱۶
لیسانس	۰/۸۰۵-	۲/۶۸	۰/۹۹۳

جدول شماره ۸ آزمون تفاوت میانگین نمره گرایش‌های دینی برحسب محل تولد پاسخگویان را نشان می‌دهد. داده‌های جدول نشان‌دهنده تفاوت میانگین نمره گرایش‌های دینی پاسخگویان برحسب محل تولد آن‌ها می‌باشد. لذا فرضیه مذکور تأیید می‌شود و قابل تعمیم به کل جامعه آماری می‌باشد.

جدول (۸): تحلیل واریانس: آزمون تفاوت میانگین نمره گرایش‌های دینی برحسب محل تولد

Sig	F	میانگین مجدورات	مجموع مجدورات	گرایش‌های دینی
۰/۰۰۰	۱۹/۹۹۳	۱۴۶۳/۷۳۸	۲۹۲۷/۴۷۵	بین گروهی
		۷۳/۲۱۴	۲۹۰۶۵/۹۳۸	درون گروهی
		-	۳۱۹۹۳/۴۱۳	مجموع

جدول شماره ۹ آزمون تعقیبی شفه برای بیان تفاوت بین گروه‌ها نشان می‌دهد. با توجه به داده‌های جدول معناداری آزمون تحلیل واریانس ناشی از تفاوت سطح میانگین گرایش‌های دینی دانش‌آموزان شهر با روستا و دانش‌آموزان شهر با عشایر است.

جدول (۹): آزمون تعقیبی شفه برای بیان تفاوت بین گروه‌ها

محل تولد	تفاوت میانگین‌ها	انحراف معیار	سطح معناداری
شهر	۸/۵۸	۱/۴۵	۰/۰۰۰
شهر	۱۲/۳۳	۴/۹۶	۰/۰۴۷
روستا	۳/۷۴	۵/۱۳	۰/۷۶۶

شناخت نقش سهل گیری مذهبی در میزان گرایش دینی دانش آموزان دبیرستانی ...

جدول شماره ۱۱ آزمون تفاوت نمره میانگین گرایش‌های دینی برحسب وضعیت شغلی افراد نمونه را نشان می‌دهد. با توجه به آمارهای موجود در این جدول، میانگین نمره شاغلین دولتی و آزاد در این فرضیه باهم تفاوت دارند به طوری که میانگین این نمره برای شاغلین دولتی و آزاد به ترتیب ۴۶/۵۲ و ۴۲/۷۴ می‌باشد و این تفاوت مشاهده شده بین گروه‌ها بر اساس آزمون T و سطح معنی‌داری $\text{Sig}=0/000$ در سطح حداقل ۹۵ درصد معنی‌دار است. به عبارتی می‌توان گفت که وضعیت شغلی با گرایش‌های دینی تفاوت معناداری دارد و فرضیه مذکور تأیید می‌گردد.

جدول (۱۱): آزمون تفاوت میانگین نمره گرایش‌های دینی برحسب وضعیت شغلی افراد

وضعیت	فراوانی	میانگین	انحراف معیار	T	Sig...
شغلی					
دولتی	۱۸۷	۴۲/۷۴	۹/۹۲	-۴/۳۰	۰/۰۰۱
آزاد	۲۱۳	۴۶/۵۲	۷/۶۰		

جدول شماره ۱۲ آزمون تفاوت میانگین نمره گرایش‌های دینی برحسب وضعیت سکونت پاسخگویان را نشان می‌دهد. داده‌های جدول نشان‌دهنده تفاوت میانگین نمره گرایش‌های دینی پاسخگویان برحسب وضعیت سکونت آن‌ها می‌باشد. لذا فرضیه مذکور تأیید می‌شود و قابل تعمیم به کل جامعه آماری می‌باشد.

جدول (۱۲): تحلیل واریانس: آزمون تفاوت میانگین نمره گرایش‌های دینی برحسب محل سکونت

گرایش‌های دینی	مجموع مجدورات	میانگین مجدورات	F	Sig...
بین گروهی	۶۵۰۰۷۳	۲۱۶/۶۹۱	۲/۷۳	۰/۰۴۳
درون گروهی	۳۱۳۴۳/۳۴۱	۷۹/۱۵۰		
مجموع	۳۱۹۹۳/۴۱۳	-		

جدول شماره ۱۳ آزمون تعقیبی شفه برای بیان تفاوت بین گروه‌ها برحسب نوع منزل مسکونی نشان می‌دهد. با توجه به داده‌های جدول معناداری آزمون تحلیل واریانس ناشی از تفاوت سطح میانگین میزان گرایش‌های دینی دانش آموزان با وضعیت مسکن استیجاری و دانش آموزان با وضعیت مسکن سازمانی است.

جدول (۱۳): آزمون تعقیبی شفه برای بیان تفاوت بین گروه‌ها

وضعیت سکونت	تفاوت میانگین‌ها	انحراف معیار	سطح معناداری
منزل شخصی	۱/۹۱	۰/۹۳	۰/۲۴۲
منزل شخصی	۳/۸۴	۲/۴۴	۰/۴۸۲
منزل شخصی	۳/۱۶	۴/۰۲	۰/۸۹۲
منزل استیجاری	-۵/۷۶	۲/۴۸	۰/۰۴۸
منزل استیجاری	۱/۲۴	۴/۰۴	۰/۹۹۲
منزل سازمانی	۲/۰۱	۴/۶۳	۰/۵۱۵

آزمون‌های ناپارامتری؛ در پژوهش حاضر جهت آزمون فرضیه‌های اصلی پژوهش با استفاده از آزمون‌های ناپارامتری، ابتدا نمره اصلی متغیر را به صورت اسمی و ترتیبی کدگذاری مجدد کردیم و سپس با استفاده از آزمون‌های کای اسکوئر، d سامرز، Tub و Tuc کندهال نیز آزمون کردیم. جدول شماره ۱۴ محاسبه آزمون‌های ناپارامتری برای پیوستگی بین میزان سهل‌گیری مذهبی و میزان گرایش‌های دینی دانش‌آموزان را نشان می‌دهد. داده‌های حاصل از جدول نشان می‌دهد که هراندازه میزان سهل‌گیری مذهبی در میان دانش‌آموزان بالاتر رود، میزان گرایش‌های دینی بین آن‌ها هم بالا می‌آید. این نتیجه بر اساس آزمون‌های ناپارامتری کای اسکوئر، d سامرز، Tub و Tuc کندهال در سطح حداقل ۹۵ درصد اطمینان قابل قبول است و می‌توان این نتیجه را به کل جامعه آماری تعمیم داد.

نتایج نشان می‌دهد که میزان کای اسکوئر بین سهل‌گیری مذهبی و گرایش‌های دینی پاسخگویان برابر ۷۲/۹۵ می‌باشد و این مقدار در سطح حداقل ۹۵ درصد معنادار می‌باشد. لذا می‌توان بر اساس این آزمون نتیجه را به کل جامعه آماری تعمیم داد. همچنین مقدار d سامرز برابر ۰/۲۳۲ می‌باشد. این نتیجه نیز نشان می‌دهد هراندازه سهل‌گیری مذهبی بین دانش‌آموزان بیشتر باشد، توجه آن‌ها به مسائل مذهبی نیز بیشتر است. قابل ذکر است که مقادیر Tub و Tuc کندهال نیز به ترتیب در اینجا برابر ۰/۴۲۰ و ۰/۲۳۰ می‌باشد که معنادار می‌باشد.

شناخت نقش سهل گیری مذهبی در میزان گرایش دینی دانش آموزان دبیرستانی . . .

جدول (۱۴): محاسبه آزمون‌های نابارامتری برای پیوستگی بین میزان سهل گیری مذهبی و میزان گرایش‌های دینی

سهل گیری مذهبی				گروه‌ها
جمع کل	سطح پایین	سطح میانی	سطح بالا	
۶۳	۰	۱۲	۵۱	سطح بالا
۳۳۰	۱	۲۴۲	۸۷	سطح میانی
۶	۰	۶	۰	سطح پایین
۳۹۹	۱	۳۶۰	۱۳۸	جمع کل
Chi-Square = ۷۲/۹۵			df = ۴	Sig = /۰۰۰
Somers' d = /۴۱۰			Sig = /۰۰۰	
Kendall's tau-b = /۴۲۰			Sig = /۰۰۰	
Kendall's tau-c = /۲۳۰			Sig = /۰۰۰	
Gamma = /۸۵۳			Sig = /۰۰۰	

رگرسیون چندمتغیره؛ نتایج رگرسیون چند متغیره در مورد متغیرهای مذکور در جدول ذیل آمده است. در این معادله رگرسیونی برای متغیرهای درون معادله نظیر ضرایب رگرسیونی برای نمرات خام (B) و نمرات استاندارد شده (Beta) و نیز آزمون T برای ضرایب B را می‌توان در این جداول مشاهده نمود. در اینجا کل متغیرهای مستقل زمینه‌ای و مستقل واسطه‌ای به شیوه‌ی گام به گام وارد معادله شدند و متغیرهای سهل گیری مذهبی، محل تولد و محل سکونت به ترتیب میزان اهمیتی در تبیین متغیر وابسته داشته‌اند، وارد معادله رگرسیونی شده‌اند و سایر متغیرها خارج از معادله قرار گرفتند. البته باید ذکر کرد که عدم ورود متغیرهای خارج از معادله به معنی کم‌اهمیت بودن آن‌ها نیست. بلکه به دلیل وجود همبستگی بین متغیرهای خارج از معادله با متغیرهای درون معادله صورت می‌گیرد. زیرا در روش مرحله به مرحله هدف، انتخاب بهترین متغیر یا متغیرها برای پیش‌بینی می‌باشد. قابل ذکر است که در این معادله متغیرهای اسمی و ترتیبی به صورت ساختگی وارد معادله رگرسیون شده‌اند. همان‌طور که در جدول شماره ۴-۳۸ ملاحظه می‌شود، آزمون T نشان می‌دهد که ضریب بتا برای این سه متغیر حداقل در سطح ۹۵ درصد اطمینان از لحاظ آماری معنادار است.

مدل رگرسیون گرایش‌های دینی، با توجه به نتایج حاصله از این آنالیز، حکایت از این مطلب دارد که تحلیل رگرسیون تا سه گام پیش رفته است. اولین متغیری که در معادله رگرسیونی وارد شده است، سهل گیری مذهبی وارد معادله شده است، مقدار T برای این متغیر برابر (۷/۷۶) و ضریب معنی‌داری (Sig.T=۰/۰۰۰) می‌باشد. ضریب همبستگی چندگانه آن (R) با متغیر وابسته ۰/۶۶۴ به دست آمده است. در این مرحله میزان ضریب تعیین برابر با $R^2 = ۰/۴۴۱$ به دست آمده است. در گام دوم با وارد

شدن متغیر محل تولد، میزان ضریب همبستگی چندگانه آن (R) با متغیر وابسته ۰/۷۲۳ به دست آمده است. مقدار T برای این متغیر برابر (T=۷/۷۶) و ضریب معنی داری (Sig.T=۰/۰۰۰) می باشد. در این مرحله میزان ضریب تعیین برابر با $R^2=۰/۵۲۲$ به دست آمده است. در گام سوم با وارد شدن متغیر محل سکونت، میزان ضریب همبستگی چندگانه آن (R) با متغیر وابسته ۰/۷۳۵ به دست آمده است. مقدار T برای این متغیر برابر (T=-۴/۸۸) و ضریب معنی داری (Sig.T=۰/۰۰۰) می باشد. در این مرحله میزان ضریب تعیین برابر با $R^2=۰/۵۴$ به دست آمده است.

جدول (۱۵): عناصر متغیرهای مستقل درون معادله برای پیش بینی گرایش های دینی

مرحله	متغیر	B	Beta	مقدار T	معناداری	R	R ²
۱	سهل گیری مذهبی	۰/۱۹	۰/۴۲	۷/۷۶	۰/۰۰۰	۰/۶۶۴	۰/۴۴۱
۲	محل تولد	۰/۳۱	۰/۳۵	۷/۷۶	۰/۰۰۰	۰/۷۲۳	۰/۵۲۲
۳	محل سکونت	-۰/۴۰	-۰/۱۹	-۴/۸۸	۰/۰۰۰	۰/۷۳۵	۰/۵۴۰
Constant=۱۲/۷۱		F= ۸۳/۱۹۸		Sig.=۰/۰۰۰			
Durbin-vatson: ۱/۸۴		Method: stepwise					

بر این اساس معادله رگرسیون چند متغیره در تحقیق حاضر به این صورت می باشد:

$$Y = a + bx_1 + bx_2 + \dots + bx_n$$

$$\text{گرایش های دینی} = ۰/۴۲ (\text{جامعه پذیری مذهبی}) + ۰/۳۵ (\text{محل تولد}) + ۰/۱۹ (\text{محل سکونت}) + \text{ei}$$

بحث و نتیجه گیری

می دانیم که هدف از آموزش دینی تنها افزایش معلومات دینی دانش آموزان نیست، بلکه هدف اصلی، پرورش ایمان و نیل به تربیت دینی و الهی است؛ به عبارت دیگر، هدف اصلی «دین آموزی» نیست بلکه «تدین» است. در دنیای کنونی توسعه و ایجاد مدارس به مفهوم امروزی، گسترش سریع فن آوری و ارتباطات، صنعتی شدن جوامع و نیازهای متنوع عصر انفجار دانش، دایره تأثیرگذاری عوامل مختلف بر افکار و اندیشه های دانش آموزان را گسترده تر از گذشته کرده است؛ بنابراین سهم خانواده ها و حتی معلمان در تکوین شخصیت دانش آموزان، روز به روز کم رنگ تر می شود. عوامل محیطی به ویژه رسانه ها نقش عمده ای را بر عهده دارند و به صورت شبانه روزی در تغییر اندیشه ها و افکار کودکان، نوجوانان و حتی بزرگسالان نقش تأثیرگذار و مهم خود را ایفا می کنند. آنچه مسلم است این است که هنوز مدارس ما به عنوان

شناخت نقش سهل‌گیری مذهبی در میزان گرایش دینی دانش‌آموزان دبیرستانی ...

اصلی‌ترین کانون‌های تربیتی مورد توجه و برنامه‌ریزی دقیق و صریح قرار نگرفته است. اگر نظام آموزش و پرورش ما بخواهد از مسیر آموزش‌های صرف به سمت تربیت دینی، اخلاقی و اجتماعی حرکت کند، لازم است بسیاری از اهداف و روش‌ها را تغییر دهد.

یکی از متغیرهای اصلی مورد مطالعه در این پژوهش، سهل‌گیری مذهبی است. که میانگین واقعی نمره آن برای افراد مورد مطالعه برابر $37/38$ است که این نمره در مقایسه با میانگین مورد انتظار (42) در حد بالایی قرار دارد. این آمار بیانگر این واقعیت است که خانواده‌ها و به‌طور خاص والدین نسبت به تربیت دینی فرزندان تا حدی ضعیف عمل می‌کنند و این رفتار نیز در بستر خانواده‌های امروزی قابل پیش‌بینی می‌باشد. نتایج نشان می‌دهد که بین میزان سهل‌گیری مذهبی و گرایش‌های دینی رابطه معنی‌داری وجود دارد. ضریب همبستگی به دست آمده برای این متغیر برابر $0/645$ با سطح معنی‌داری $P=0/000$ بیانگر رابطه مستقیم و مثبتی بین دو متغیر مذکور می‌باشد، به این معنا که با افزایش میزان سهل‌گیری مذهبی بین افراد، احتمال گرایش‌های دینی آن‌ها افزایش می‌یابد. بنابراین این فرضیه نیز تأیید می‌شود. نتایج حاصل از آزمون‌های ناپارامتری نیز برای این متغیر نشان می‌دهد که میزان کای اسکوتر بین سهل‌گیری مذهبی و گرایش‌های دینی پاسخگویان برابر $72/95$ می‌باشد و این مقدار در سطح حداقل 95 درصد معنادار می‌باشد. لذا می‌توان بر اساس این آزمون نتیجه را به‌کل جامعه آماری تعمیم داد. هم‌چنین مقدار d سامرز برابر $0/232$ می‌باشد. این نتیجه نیز نشان می‌دهد هر اندازه سهل‌گیری مذهبی بین دانش‌آموزان بیشتر باشد، توجه آن‌ها به مسائل مذهبی نیز بیشتر است. قابل ذکر است که مقادیر Tub و Tuc کندهال نیز به ترتیب در اینجا برابر $0/420$ و $0/230$ می‌باشد که معنادار می‌باشد. این نتیجه بر اساس دیدگاه گیدنز (1374) که یکی از عوامل مؤثر در شکل‌گیری رفتارها، الگوها، افکار، نگرش‌ها و احساسات و به‌طور کلی شخصیت نوجوانان و جوانان، ارتباط با دوستان و همسالان است؛ بنابراین می‌توان نتیجه‌گیری کرد که دوستان سالم اثرات مثبت و دوستان ناسالم، اثرات منفی و ناشایستی بر روی همسالان خود دارند.

روح احکام اسلامی با سهولت و آسان‌گیری همراه است و همین، راز اقبال گسترده ملت‌های مختلف به اسلام بود. دین اسلام از آغاز ظهورش همواره با مبارزه‌های کوچک و بزرگ و بدعت‌گزاری‌ها و مکتب‌بافی‌های گوناگون مواجه بوده است؛ و هیچ برهه‌ای از زمان نبوده است که اسلام با دشمنی روبه‌رو نشده باشد. با این حال، سهولت و فطری بودن اصول و عقایدش از یک طرف و سهولت و عقلانی بودن احکام و تکالیفش ضامن دفاع نیرومند و جدی اسلام از خود بوده و عامل گسترش آن در گذرگاه تاریخ گشته است (جعفری، 1387).

تسامح مسلمانان در روابط اجتماعی، مورد توجه و تأکید اسلام است و قرآن کریم در آیات متعددی مسلمانان را به سهل‌گیری نسبت به هم دعوت می‌کند: «بدی را با نیکی پاسخ بده تا دشمنان سرسخت،

همچون دوستان، گرم و صمیمی شوند» (فصلت، ۳۴) هنگامی که برخی از مسلمانان به یکی از زنان پیامبر اکرم، تهمت زده بودند، سایر مسلمانان تصمیم گرفتند به خاطر خیانت آن گروه، هیچ کمک مالی به ایشان نکنند و در هیچ موردی با آنان همدردی ننمایند. قرآن کریم، آن‌ها از این کار منع کرد و به عفو و گذشت، دعوتشان نمود.

از دیگر متغیرهای مورد مطالعه در این پژوهش جنسیت است. نتایج نشان می‌دهد که میانگین این نمره برای دختران و پسران به ترتیب ۴۶/۱۸ و ۴۳/۳۳ می‌باشد نتایج نشان می‌دهد که دختران نسبت به پسران مذهبی‌تر هستند. در زمینه اعتقادات، میان دو گروه از دختران و پسران، تفاوت معناداری وجود ندارد. ولی در بعد مناسک دینی یعنی تقید و پایبندی به نماز و روزه، میان دو گروه پسران و دختران دانش‌آموز، از نظر آماری، تفاوت معنادار وجود دارد و دختران بیش از پسران به مناسک دینی پایبند هستند. این الگو یعنی تعلقات مذهبی بیشتر و معنادار دختران نسبت به پسران در سایر ابعاد دین‌داری، یعنی تجربه دینی و اهمیت دین در زندگی و همچنین دین‌داری در معنای کلی آن، نیز مشاهده می‌شود. از دیگر متغیرهای مورد مطالعه در این پژوهش تحصیلات است. نتایج نشان می‌دهد هراندازه سواد والدین بیشتر شود، گرایش‌های دینی فرزندان نیز بالاتر می‌رود. پیشنهادهایی که در این قسمت مطرح می‌شود، حاصل تجربیات محقق در فرایند پژوهش می‌باشد.

۱- افزایش سطح آگاهی والدین نسبت به تأثیر مشارکت آنان در تقویت فرایض دینی و ترویج فرهنگ نماز با برپایی جلسات مستمر آموزش خانواده.

۲- با توجه به این که سهل‌گیری مذهبی در میزان گرایش دانش‌آموزان تأثیر معناداری دارد لذا پیشنهاد می‌گردد که والدین نسبت به مسائل مذهبی دانش‌آموزان محتاطانه برخورد نمایند. مثلاً می‌توانند با برگزاری مراسم‌های جذاب با محتوای مذهبی و حالت داستان وار به نحوی که این چنین مراسم مذهبی همچون خاطره‌ای زیبا تا پایان عمر در ذهن کودک نقش ببندد و این تأثیر زمانی بیش‌تر خواهد بود که اولیا با مربیان مدرسه در برپایی جشن‌های مذهبی برای دانش‌آموزان مشارکت جدی داشته باشند.

۳- والدین همچنین می‌توانند با مشارکت و حضور در اردوهای عقیدتی و مذهبی دانش‌آموزی در اماکن مذهبی، به منظور آموزش عملی عقاید اسلامی و تقویت ارزش‌های دینی و اسلامی در دانش‌آموزان تلاش نمایند.

۴- نمایش آموزش عملی مسائل مذهبی: از والدین انتظار می‌رود که در کنار فرزندانشان در نمایش مناسک و مراسم‌های مذهبی شرکت نمایند.

منابع

- احمدی، حبیب و شاه‌حسینی، عبدالله. (۱۳۹۶). بررسی نقش پایبندی به دین در پیشگیری از رفتارهای پر خطر در میان جوانان ۱۸-۳۰ ساله شهرستان‌های استهبان و فسا، فصلنامه علمی-پژوهشی علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر، دوره ۱۱، شماره ۳۶، صص. ۱-۳۴.
- بلالی، اسماعیل. (۱۳۷۷). سنجش گرایش دینی دانشجویان روزانه دانشگاه تبریز و بررسی نقش یادگیری اجتماعی در آن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تبریز.
- پل ویلم، ژان. (۱۳۷۷). جامعه‌شناسی ادیان، ترجمه‌ی عبدالرحیم گواهی، تهران: انتشارات تبیان.
- جعفری، محمدتقی. (۱۳۸۷). شرح نهج‌البلاغه، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- رفیع‌پور، فرامرز. (۱۳۸۱). کندوکاوها و پنداشته‌ها، تهران: انتشارات شرکت سهامی انتشار.
- ترنر، جان‌تان. اچ و بیلگی، ال. (۱۳۷۰). پیدایش نظریه‌های جامعه‌شناختی، ترجمه‌ی عبدالعلی لهسایی‌زاده، شیراز: انتشارات دانشگاه شیراز.
- ریتزر، جورج. (۱۳۸۹). نظریه‌های جامعه‌شناسی در دوران معاصر، ترجمه‌ی محسن ثلاثی، تهران: انتشارات علمی، ۱۳۸۹، ص ۲۳.
- سخاوت، جعفر. (۱۳۸۱). بررسی عوامل مؤثر بر ناهنجاری‌های رفتاری دانش‌آموزان استان لرستان، مجله‌ی جامعه‌شناسی ایران، دوره چهارم، شماره ۲، صص. ۵۵-۷۶.
- شجاعی‌زند، علیرضا. (۱۳۸۸). جامعه‌شناسی دین، تهران: نی، چاپ اول.
- شولتز، دوآن. (۱۳۶۸). روان‌شناسی کمال، ترجمه‌ی گیتی خوشدل، تهران: نشر نو.
- کتابی، محمود، گنجی، محمد، معصومی، رضا و احمدی، یعقوب. (۱۳۸۳). دین، سرمایه اجتماعی و توسعه اجتماعی فرهنگی، مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان، جلد هفدهم، شماره ۲: ۱۶۹-۱۹۲.
- گیدنز، آنتونی. (۱۳۸۸). دورکیم، ترجمه‌ی یوسف اباذری، تهران: خوارزمی.
- مرادی، علی و سبزه‌ای، محمدتقی. (۱۳۹۵). علل کم‌توجهی به باورها و ارزش‌های دینی در بین دانش‌آموزان دبیرستانی استان کرمانشاه، دو فصلنامه دین و ارتباطات، دوره ۲۳، شماره ۴۹، صص. ۱۶۷-۱۹۰.
- موسوی، سیده زهرا، موسوی، سیدرفیع و حیدری حسین. (۱۳۹۰). بررسی میزان پایبندی به مناسک و رفتارهای دینی و عوامل مؤثر بر آن (مورد مطالعه: دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهرستان زنجان، جامعه‌شناسی مطالعات جوانان، سال اول، شماره اول، صص. ۱۴۹-۱۷۳).

- نوابخش، مهرداد، پوریوسفی، حمید، و میرآخوری، مژگان. (۱۳۸۸). بررسی میزان پایبندی مذهبی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار، پژوهش نامه علوم اجتماعی، دوره سوم، شماره سوم، صص. ۶۱ - ۹۱.

- نوروزی، فیض‌الله و دیوسالار، رقیه. (۱۳۹۰). بررسی جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر رفتار دینی دانش‌آموزان، فصلنامه علمی- پژوهشی علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد خلخال، سال هفتم، شماره بیست و هشتم، صص ۱۹۸-۲۱۵.

- همیلتون، ملکم. (۱۳۷۷). جامعه‌شناسی دین. ترجمه‌ی محسن ثلاثی، تهران: انتشارات تبیان.

- Allport, G. W & Ross, M. J. Jr. (1967). Personal Religious Orientation and Prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 5, pp. 432-443.

- Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs. NJ: Prentice-Hall.

- Desouzan, R. (2006). "Migration and mental health". *Psychology and Development Societies*, Vol. 18, No. 10, pp. 1-14.

- Jounable and Barbara, G. (2003). The relationship between relation and adjustment between younker women tribe American and Aferican. *Journal of Personality and Individual Diferences*, 37, 485-494.

- Durkheim, E. (1938). *The Rules of Sociological Method*, Glencoe, Ill, Free Press.

- Maltby, John & Day, L. (2004) "Should Never the Twain Meet? Integrating Models of Religious Personality and Religious Mental Health ". *Journal of Personality and Individual Diferences*, Vol.36, pp.1275-1290.

- Yinger, F. W. (1962). The Functions of Male Initiation Ceremonies: A Cross-culture test of an Alternative Hypothesis, *American Journal of Sociology*, No. 67, pp. 96-379.